

המהפכה באמצעי הייצור האמנותיים והרדיקליזציה של לוח השנה היהודי בדי יום-טוב בלעטלעך

עדי מהלאל

הקדמה

המרקסיסט האיטלקי אנטוניו גרמשי (Gramsci) גרס שכל קבוצה חברתית המצויה תחת דיכוי צריכה לפתח עתודת אינטלקטואלים משלה כדי לעצב את תרבות אנשיה לפי האינטרסים שלה, ולא לפי אלה של הבורגנות.¹ לאינטלקטואלים אלה קרא גרמשי אינטלקטואלים "אורגניים", ולפי תפיסתו הם אלה המנסחים תפיסות ושאיפות מעמדיות עבור הקבוצה החברתית בשפת תרבותה.² סופר האידיש והעברית יצחק לייבוש פרץ (1852-1915) ביסס את עצמו כאינטלקטואל אורגני אשר היה מחויב לאינטרסים של מעמד הפועלים היהודי במזרח אירופה מאמצע שנות התשעים של המאה התשע-עשרה ואילך. פרץ פעל כסוכן ספרותי של מעמד הפועלים היהודי, ועזר לעצב את תרבותה של הקבוצה האתנית-מעמדית שיוצגה פוליטית על ידי התנועה הסוציאליסטית היהודית העולה, הבונד.³

תחושת המחויבות שלו למעמד הפועלים היהודי בא לידי ביטוי לא רק במאמריו הרבים, בחיבוריו בפרוזה ובשירה ובנאומים שנשא לפני פועלים יהודים, אלא גם בדרכים הרדיקליות החדשות שבאמצעותן יצר אמנות. הרדיקליזציה שחולל באמצעי הייצור בולטת בכתב העת המהפכני שלו באידיש, **די יום-טוב בלעטלעך** (הדפים לימים טובים, 1894-1896).

בחיבורו מ-1934, "המחבר כיצרן", כתב ולטר בנימין על הצורך של האמן המהפכן לחולל מהפכה בטכניקות הייצור האמנותי.⁴ טרי איגלטון (Eagleton) הסביר שבנימין גרס כי על האמן המהפכן לא לקבל את אמצעי הייצור האמנותיים הקיימים באופן בלתי ביקורתי, ותחת זאת לפתח ולחולל מהפכה באותם כוחות ייצור. בעשותו כך, יוצר האמן המהפכני יחסים חברתיים חדשים בין אמנים לבין קהל. הוא מנגיש את האמנות לרבים ומתגבר על המגבלות אשר מגבילות את האמנות לרכושם הפרטי של מעטים. אם כן, משימתו של האמן המהפכן היא לפתח את המדיה החדשים – קולנוע, רדיו, צילום, הקלטות מוזיקה – ולשנות את אופני ייצור האמנות הישנים. זו לא רק שאלה של קידום מסר מהפכני באמצעי התקשורת הקיימים, אלא של מהפכה באמצעי התקשורת עצמם. האמן המהפכן האמיתי אינו מסתפק באובייקט האמנותי כשלעצמו, אלא גם, ובאופן ביקורתי, באמצעי הייצור וההפצה

שלו.⁵ במאמר זה אראה שמושג האמן המהפכן של בנימין חל גם על פועלו של פרץ ביום-טוב בלעטלעך.

יצירת תרבות יהודית מהפכנית

במקרה של הבלעטלעך, התוכן האמנותי הרדיקלי היה בלתי נפרד מהאופן הרדיקלי שבו הוא יוצר. פרץ היה חופשי במידת מה ליצור אמנות רדיקלית לאחר שיצר לעצמו מעמד של מוציא לאור עצמאי. הוא לא היה נתון למגבלות של עורך או מוציא לאור כבעבר, אף שעדיין היה מוגבל על ידי הצנזורה של הצאר, והתוכן הרדיקלי של כתב העת היה חייב להתעטף בלבוש יהודי מסורתי, כתחבולת הסוואה מתוחכמת מהצנזורה האנטי-פרוגרסיבית של רשויות השלטון הצאריות. מאחר שהממשלה אסרה על הוצאתו של עיתון יומי (או של כל סוג אחר של כתב עת פריודי) באידיש,⁶ הוא הגה רעיון שסייע בידו לעקוף את המגבלות הללו. הרעיון היה לפרסם כתב עת חודשי בלתי רשמי אשר ישווק כסדרה של אלמנטים קצרים לכבוד החגים היהודיים (כולל פסח ופורים) או מועדים אחרים הקשורים ללוח השנה היהודי.⁷ כתוצאה מכך הועברו מסריו הרדיקליים והסוציאליסטיים של פרץ דרך מסגרת יהודית מסורתית, כלומר, לוח השנה היהודי הלא מזיק והאפוליתי לכאורה. גישתו זו השפיעה על הפורמט והתוכן של כתב העת, והביאה תוצאות לא מכוונות עבור קוראיו: היא הפכה את מסריו הרדיקליים לנוחים יותר לעיכול עבור היהודי שעובר תהליך מודרניזציה, אשר לו עדיין רגל אחת בעולם המסורתי. בד בבד היא העצימה את כוחם של המסרים הפרוגרסיביים על ידי ייחוסם ומסגורם בתוככי מבנה של אוטוריטה דתית-מסורתית קדומה. בכל גיליון נכללו סיפורים קצרים, שיר פתיחה, מאמרי מערכת קצרים, פובליציסטיקה ופליטונים, וכן מאמרי מדע פופולרי. המאמרים, הסיפורים והשירים התקשרו בדרך כלל לתמה המרכזית של הגיליון.

למרות הפטינה החגיגית שבה עטף את כתב העת, הטון הרדיקלי של הבלעטלעך לא הקל על יחסיהם של פרץ ודוד פינסקי (1872-1959), שותפו המרכזי של פרץ בבלעטלעך, עם השלטונות. מאמר המערכת של פינסקי מהבלעטל (הגיליון) הראשון, "מה-נשתנה?", כפי שהעיד פינסקי עצמו, "הושחת" בידי הצנזור.⁸ פרץ הגיב על תקרית זו בהוספת

זהו טקסט עשיר מאוד, דחוס וסרקסטי במיוחד. הוא עשיר באזכורים של פסח, ופרץ משתמש ביד אמן במושגים המסורתיים כדי להעביר את רעיונותיו הרדיקליים. לדוגמה, הוא משחק פה עם העברית והאידיש על ידי השמת שני מטבעות לשון מנוגדים זה לצד זה: הקריאה החגיגית וגבוהת המצח בעברית לחגוג, "לשנה הבאה בירושלים!", לעומת הביטוי באידיש הגס משהו, "פֿון זאָגן ווערט מען נישט טראָגן" ("מלומר עוד לא יצא אף עובר"). הביטוי העברי נאמר בימים הקדושים ביותר בלוח השנה היהודי, יום כיפור וערב פסח. הביטוי המחורז באידיש לצדו מפוצץ ביעילות את הבלון של הביטוי העברי, בהדגישו את העובדה שמילים לבדן אינן יוצרות פעולה. בדרך זו הוא גם מגלה יחס מבטל כלפי השאיפה הציונית הבלתי ממומשת, ותחושות שמשתלבות עם עמדתו הביקורתית על החוגים הפרוטו-ציוניים דאז.

פרץ משתמש בנוסח הבקשה המסורתי, "כל דכפין ייתי ויכול!" בערב ליל הסדר כקריאה לסימומו המוחלט של הרעב האנושי. הוא קורא לסיום המלחמות בין העמים על ידי דחיית הביטוי העברי "שפוך חמתך", שנאמר במהלך סדר הפסח כדי לעורר את זעם האל נגד אויבי עם ישראל, לפי האמונה המקובלת.

שיאו הפרודי של המאמר הוא בתחינתו לקוראיו "לשכוח", בקשה העומדת בניגוד ישיר למצווה מרכזית בפסח: לזכור. באופן מסורתי היהודים מצווים לזכור את סיפור חג הפסח, ולחזור ולספרו מדי שנה. תחת זאת פרץ מפציר בקוראיו לשכוח את הפראזות הידועות מהגדת הפסח כגון "מה נשתנה?", ו"עבדים היינו". כחלופה, הוא מזמין אותם להצטרף ל"בלעטלעך-סדר". הוא משחק עם המשמעות הליטרלית של המילה "סדר", וכך מרמז בקריצה למימושו של סדר חברתי חדש של צדק ושלום.¹⁰

החיידוש שבבייצור הבלעטלעך

הבלעטלעך היה כתב עת רדיקלי לא רק בתוכנו, אלא גם בפורמט שלו ובמחיריו: הוא היה קצר באופן משמעותי מהאלמנטים הספרותיים האחרים של התקופה. האלמנט של פרץ, ליטער אַטור און לעבן (ספרות וחיים), למשל, מנה למעלה ממאתיים עמוד, והכרך השני של יודישע ביבלי אַטעק (ספרייה יהודית) שלו הכיל למעלה מ-400 עמוד!

בשנתו הראשונה שבה נדפסו כעשרה גיליונות, מנה הבלעטל הממוצע רק כ-16 עמוד.¹¹ הבלעטלעך הדקים נמכרו במחיר נמוך משמעותית מהאלמנטים העבים, כחמש קופייקות לגיליון, ובכך הפכו לנגישים הרבה יותר עבור קהל הקוראים דלי ההכנסה שאליהם ביקשו להגיע. כדי לשים סכום זה בפרספקטיבה הנכונה, יש להביא בחשבון שליטער אַטור און לעבן, שהיה אהוב ונקרא רבות בחוגים סוציאליסטיים, עלה כשלושים קופייקות, ודי יודישע ביבלי אַטעק עלה רובל אחד ועשרים קופייקות לגיליון.

הגורם המכריע שהפך את הבלעטלעך למהפכני היה שיטת הפצתו. הוא הופץ על ידי רשת ה"זשאַראַגאָן קאַמיטעטן" (ועדות האידיש), אשר הפיקו חוברות רבות של מדע פופולרי, פרסמו עבודות אחרות פרי עטם של פרץ (למשל סיפורו "דאָס שטריימל") ופינסקי (כגון "חיים משרת") בפורמטים מוזלים, והקימו ספריות אידיש קטנות בעיירות במזרח אירופה, היכן שתנועת הפועלים החלה לנבט.¹² בסופו של דבר נעשו הוועדות למרכז הפצה לחומרים סוציאליסטיים בלתי חוקיים, וסייעו בהנחת היסודות לפרויקט הבונד ליצירת ספרות אידיש.

דוד פינסקי

מאמר קצר בשם "עס גייט צו פסח" (פסח מגיע) כסוג של פיצוי אשר שימש גם כמעין הקדמה לבלעטלעך. המאמר מעיד רבות על הטון של הבלעטלעך וגם על רוחו הבלתי מתפשרת של פרץ אל מול השלטונות. מסיבות אלה אצטט את המאמר במלואו:

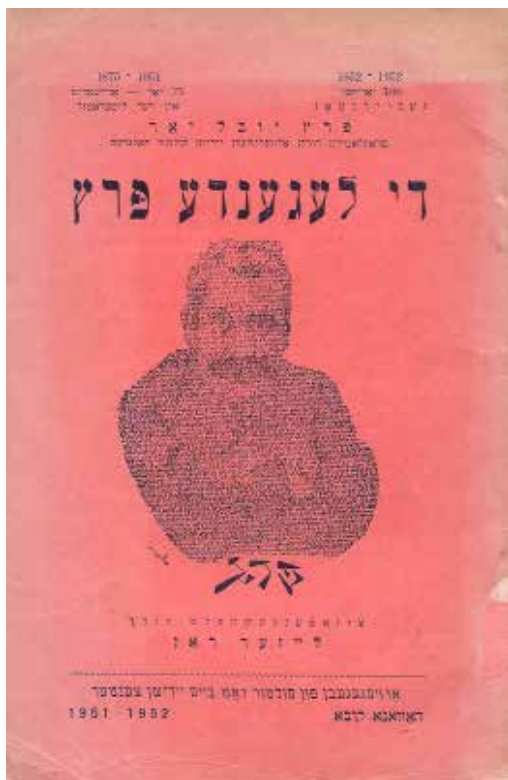
עס גייט צו פסח, און איך בעט מיך ביי אייך איין צום סדר. קיין סך וועל איך אייך נישט קאָסטן; קניידלעך עס איך נישט! נעמט מיך אויף! זייט מיך אויך נישט מכבד מיט מרור; מיט דעם בין איך געבוירן! הייסט מיך אויך נישט ציילן קיין "מכות"; איך האָב די מצריים שוין לאָנג מוחל געווען. און עס איז גלאַט אַ מיין "ברכה לבטלה"; פֿון געשריבענע אָדער געדרוקטע מכות איז נאָך קיינער נישט קר אַנק געוואָרן. באַפֿרייט מיך אויך פֿון "שפוך חמתך"... איך בין נאָך צו יונג, פֿאַרסמט מיר נישט דאָס בלוט מיט נקמה... איך האָף אויף בעסערע צייטן און וויל אָפֿילו קיין געצנדינער נישט שעלטן. איך וויל אָפֿילו נישט זאָגן "לשנה הבאה בירושלים!" וויל "פֿון זאָגן ווערט מען נישט טראָגן!" דערווייל וויל איך אייך נאָך ווינטשן, אַז איר זאָלט אויפֿ'ס-יאָר דעם גאַנצן "מה נשתנה" מיטן "עבדים היינו" פֿאַרגעסן... און – אַז איר וועט עפֿענען די טיר און רופֿן באמת, נישט ווי היינט אויף לבן הַ אַרמס לשון: "כל דכפין ייתי ויכול!" – זאָל קיינער נישט אַרײַנקומען; עס זאָל קיינער נישט דאַרפֿן אַרײַנקומען!

[פסח מגיע ואני מפציר בכך להזמין אותי לסדר. לא אעלה לכם יותר מדי; כופתאות אני לא אוכל! קחו אותי אליכם! אל תכבדו אותי במרור; עם זה כבר נולדתי! אל תאמרו לי גם לספור מכות; כבר מזמן מחלתי למצרים. זה פשוט ברכה לבטלה: ממכות כתובות או מודפסות עוד אף אחד לא חלה. שחררו אותי גם מ"שפוך חמתך"... עודני צעיר מדי, אל תרעילו את דמי עם נקמה... אני מקווה לזמנים טובים יותר ואיני רוצה לקלל אפילו עובדי אלילים.

אפילו איני רוצה לומר "לשנה הבאה בירושלים!" משום "שמלומר עוד לא יצא אף עובר!"

בינתיים אני רק רוצה לאחל לכם שבשנה הבאה את כל המה נשתנה עם העבדים היינו תשכחו... 1 –

כשתפתחו את הדלת ותקראו באמת, לא כמו היום בלשון לבן הארמי: "כל דכפין ייתי ויכול!" – מי יתן ואף אחד לא יכנס; מי ייתן ואף אחד לא יצטרך להכנס!]

פעילים חשובים נוספים שאתם נפגש פינסקי היו משה טרמן (1872-1917), אשר ארגן קבוצות קריאה של פועלים, ובהמשך אותו עשור היה שותף בקבוצות בונדיסטיות בפריס, בלונדון ובניו יורק. טרמן היה גם אחד ממترגמי מרקס ואנגלס לאידיש.¹⁷ פינסקי עבד גם עם אברהם אמסטרדם (1872-1899), דמות חשובה בקרב האוטוידקטים בקבוצה הסוציאלי-דמוקרטית הווילנאית אשר הקימה את הבונד ב־1897.¹⁸

פינסקי יצר קשרים במסעותיו אשר סייעו בהקמת "זשארגאן קאמיטעטן" נוספים במקומות כמו מינסק, ביאליסטוק וויטבסק. במוליב התנפץ המאמץ להקים ועדת אידיש על ידי מוסרים מתוכי הקהילה היהודית אשר דיווחו על פעילויות הקבוצה לשלטונות.¹⁹

הקמת ה"זשארגאן קאמיטעטן" חיזקה באופן משמעותי את האגף הלאומי של הסוציאליסטים היהודים לקבוצה קריטית שהתפתחה לתנועת הבונד. הפעיל הבונדיסטי א' ליטוואק (חיים יאנקל הלפנד, 1874-1932), שהיה בעל תפקיד מרכזי בהקמת ה"זשארגאן קאמיטעטן", כתב בזיכרונותיו על הבלעטל הראשון שהגיע לוויילנה, וציין את אופן הפצתו החדשנית:

אויף פסח 1894 איז אין ווילנע אָנגעקומען דאָס ערשטע יום-טוב־בלעטל פֿון פֿרע־ספעקטאָר "לפכוד פסח". די סאָציאַליסטישע טענדענץ האָט זיך נאָך אין יענעם בלעטל כמעט ניט אַרויסגעזען. מען האָט נאָר באַמערקט, אַז דאָס בלעטל ווערט פֿאַרשפּרייט ניט ווי געוויינלעך דורך פֿאַקטערענער און בוכהענדלער, נאָר דורך עפֿעס יונגעלייט, וועלכע האָבן מיט דעם ספּרייט־אַנדל גאָר ניט צו טאָן.

ה"זשארגאן קאמיטעטן" הוקמו בפגישות בין פינסקי לבין פעילים יהודים סוציאליסטים בוויילנה (כיום וילניוס) ב־1894. הם בנו תכנית לשיתוף פעולה בהפצת הבלעטלעך ברשת המתהווה של פעילים יהודים סוציאליסטים במזרח אירופה. מטרתם, לפי פינסקי, הייתה "לפרסם ולהפיץ ספרות עבור פועלים יהודים, וכן מיד לקחת על עצמם את משימת ההפצה של היום-טוב בלעטלעך ושל כל שאר הפרסומים מפי י"ל פֿרע־".¹³

בוויילנה, שהייתה אז המרכז של החוגים הסוציאליסטיים היהודים הפרוטו-בונדיסטים, נפגש פינסקי עם שמואל גוז'נסקי (1867-1943), מנהיג פוליטי ותאורטיקן בונדיסט. שנה קודם לכן התפרסם הפמפלט של גוז'נסקי "א בריוו צו די אַגיטאַטאָרן" (מכתב למפיצים). טקסט זה, יחד עם זה של ארקדי קרמר "על האגיטציה" (שניהם נכתבו ב־1893), היו הגורם המרכזי למעבר של החוגים הווילנאים מטקטיקה של קידום "פרופוגנדה" (היינו עבודה חשאית לקשירת קשר וחינוך מקיף עבור חוגי עובדים מצומצמים) ל"אגיטציה" (הפצת פחות רעיונות פוליטיים לקבוצות עובדים רחבות יותר).¹⁴

פינסקי נפגש בוויילנה עם אנשים נוספים, כולל הפעיל הסוציאליסט והמשורר האידי אברהם ליעסין (1872-1938), אשר היה לימים דמות מרכזית בהתפתחות העיתונות הסוציאליסטית באמריקה, כעורך כתב העת פורץ הדרך די צוקונפֿט (העתיד) בניו יורק.¹⁵ ליעסין כתב בזיכרונותיו כי הושפע מאוד מפגישתו עם פינסקי, אשר גרם לו לראות בספרות האידיש המודרנית הזדמנות לשלב סוציאליזם עם לאומיות.¹⁶

י"ל פרץ

[בפסח 1894 הגיע לוויילנא הבלעטל הראשון של פרץ-ספקטור "לכבוד פסח". הגישה הסוציאליסטית בבלעטל הוא כמעט ולא נראתה. רק שמו לב, שהבלעטל הנ"ל לא מופץ כרגיל דרך מוכרי ספרים נודדים או סוחרי ספרים, אלא דרך אנשים צעירים, אשר לא היה להם דבר וחצי דבר עם סחר בספרים].²⁰

ספקטור הוא מרדכי ספקטור (1858-1925), שהיה סופר אידיש ומוציא לאור אשר היה שותף בהוצאתם לאור של הבלעטלעך בשלבים הראשונים. לאחר שלושה גליונות בלבד הוא ניתק את קשריו עם הבלעטלעך משום שכתב העת נעשה רדיקלי מדי עבורו.²¹ ליטוואק מאבחן שעם הבלעטל השני, "פֵייל פֿון בויגן" (חץ מקשת), "האופי הסוציאליסטי היה כבר יותר ברור", ושלבלעטל השלישי "הם כבר חיכו כמו לאורח נכבד".²² הוא כתב על עוצמתו של הבלעטלעך ככלי אגיטיציה עבור הפעילים הסוציאליסטים:

ביי אונז יונגע האלביאנטעליגענטן, דורכגעווייקטע אין יידישקייט, זיינען די נעמען פרץ און פינסקי געווען הייליק: די יום-טוב-בלעטלעך זיינען געווען "אונזערע בלעטלעך", צעגליאנע 1 – אונזער גייסטיקער צענטער... פֿארשפרייטן די בלעטלעך איז געווען אונזער שמחה, באַ קומען אַ בריוו פֿון פרצן – אונזער גליק. און דאָס איז געווען ניט אין ווילנע אַליין.

[אצלנו, האינטליגנציה-הלמחצה הצעירה, הנטועים באידישקייט, השמות של פרץ ופינסקי היו קדושים: היום-טוב בלעטלעך היו "בלעטלעך משלנו", הכתובת צגלינא 1 בוורשה – המרכז הרוחני שלנו... הפצת הבלעטלעך הייתה השמחה שלנו, לקבל מכתב מפרץ – אושרנו. וזה לא היה כך רק בוויילנא].²³

המקורות הפיננסיים של ה"זשאַראַגאָן קאָמיטעטן" היו דלים והם נשענו על דמי חבר ועל רווחים קטנים מערבי קריאה שבהם קראו מיצירותיהם של פרץ ופינסקי. המאמצים פורצי הדרך של ה"זשאַראַגאָן קאָמיטעטן", אשר קודמו על ידי העבודות והאישיות של פרץ ופינסקי, ובפרט על ידי היום-טוב בלעטלעך, חוללו מהפכה באמצעי הייצור וההפצה האמנותיים, והולידו את הסוציאליזם האידי.

הבלעטלעך בהקשר התרבותי התקופתי בעברית ובאידיש
ההקשר התרבותי המאדי של ייצור הבלעטלעך שייך לאקלים התחרות המשתנה בין הספרויות המודרניות בשפות היהודיות, היינו, העברית והאידיש, ולעליית הלאומיות היהודית באופן רחב (בין אם הציונות או הלאומיות-הגלותית לגווניה).

בספרות העברית ידוע מפעלו של בן-אביגדור, "ספרי אגורה" (1891-1894). בן-אביגדור (שם העט של אברהם לייב שאלקוביץ, 1866-1921) הוציא לאור באותן שנים בוורשה, מקום מושבו של פרץ, סדרה של ספרוני כיס במחיר מוזל של חמש קופייקות לספרון – מחיר זה לזה של הבלעטלעך, תופעה שבאירופה הייתה רק בחיתוליה.²⁴ במניפסט שכתב עם פתיחת הסדרה "אל חובבי שפת עבר וספרותה", הציג בן-אביגדור תכנית עסקית להקמתה של תעשייה ספרותית עברית.²⁵ אולם ההשראה הגיעה לבן-אביגדור במידה לא מועטה מעליית ספרות האידיש המודרנית, ומשאיתו להפוך את העברית ל"פֿאָלקסשפראַך" (שפה עממית) מדוברת, כפי שנחשבה האידיש. בפרט הוא שאב השראה ממיזם ההוצאה לאור באידיש שהחלו פרץ וחברו הקרוב, סופר האידיש יעקב דינזון (1856-1919).

ב-1890 הוציא לאור הצמד פרץ ודינזון בוורשה אסופה של שלושה סיפורים קצרים באידיש מאת פרץ, בשם בעק אנטע בילדער (תמונות מוכרות).²⁶ המבוא לאוסף הסיפורים, שאותו כתב דינזון, דומה למניפסט הספרות העברית שנכתב מאוחר יותר בידי בן-אביגדור, אם כי הם נעים בכיוונים מנוגדים. כל צד במשוואה היה מודע ביותר לצד שמנגד. בזיכרונותיו של בן-אביגדור הוא מצטט שיחה אותה ערך ב-1891 עם משורר האידיש יהואש (שלמה בלומגארטן, 1872-1927) על ספרי האגורה. יהואש הטיל ספק "שאפשר יהיה להפיץ אפילו ספרים זולים במספר רב... כי גם פרץ קוה, שאפשר יהיה להפיץ את מחברתו 'בעקאנטע בילדער' לאלפים ולרבבות, ועם זה עוד הפסיד כסף מכיסו".²⁷ לימים, למרות ביקורתו על בן-אביגדור, פרסם פרץ מסיפוריו העבריים בספרי אגורה.

דינזון הצהיר בהקדמה, כפי שבן-אביגדור הצהיר לאחר מכן, שמטרת הספרון היא לשמש כספתח לסדרה בשם גראָשן ביבלי אַטעק (ספריית אגורה): "דער צוועק פֿון דער אויסגאבע איז: דעם לעזענדען פובליקום צו געבען ביליגע ערצאהלונגען פֿון אונזער יודישען לעבען אין אונזער יודישען לשון, יעדער זאָל זיי קאָנען קויפֿען, לעזען און פֿ ערשטעהן" [מטרת המהדורה היא לתת לקהל הקוראים סיפורים קצרים במחיר מוזל מחיינו היהודיים בשפתנו היהודית, שכל אחד יוכל לקנות אותם, לקרוא ולהבין].²⁸

אולם שני המניפסטים נעים בכיוונים מנוגדים ביוקרה שהם ביקשו להנחיל לכל ספרות. בעוד בן-אביגדור ביקש "להנמיך" את העברית לחיי היום-יום של דלת העם היהודים, לשפתם, לטעמם ולדאגותיהם, ובכך לפצות על הסטטוס האליטיסטי של העברית, דינזון ביקש להכיר לקוראיו משהו לא מוכר בספרות האידיש דאז, היינו ספרות גבוהת מצח. בכך הוא ביקש לפצות על המוניטין של ספרות האידיש כספרות וולגרית וצהובה (שונד). הוא כתב: "ה' פרץ שרייבט נישט צו חנפענען דעם גראָבען געשמאַק פֿון דער נידעריגער קלאַסע לעזער, פֿערקעהרט, ער וויל איהם פֿערפֿיינערן און אויסבעסערן". [פרץ לא כותב כדי להתחנף לטעם הגס של הקורא מן המעמד הנמוך, להפך, הוא רוצה לעדן ולשפר אותו].

מסע ההלוויה של י"ל פרץ (ורשה, 1915)

אולם חשיפת ריכוזי הכוח בעולם, והחזקה באידאל של חלוקת כוח שוויונית בין אומות העולם, לא סיפקו את פרץ. זו לא הייתה אוטופיה לשאוף אליה, משום שעולם ללא סכסוכים משמעו ביטול הצבאות והרצון לכבוש ולצאת למלחמה. "נור ווען אַלע רעגירונגען זאָלן זיך צווישן זיך אויסגלייכן, וועלן זיי אַלץ נאָך ניט אַוועקלייגן דאָס געווער! עס בלייבט נאָך איבער די סאָציאַליסטישע פאַרטיי, וואָס ווערט פֿון טאָג צו טאָג שטאַרקער, און הייבט אָן, ניט אויף אַגלייכווערטל, אַלע צו שרעקן". [גם כאשר כל הממשלות תגענה לעמק השווה, גם אז הן לא תנחנה את נשקן! נותרת עוד המפלגה הסוציאליסטית, אשא מתחזקת מיום ליום, ומתחילה, ולא בצחוק, להפחיד את כולם].³⁴

פרץ אולי לא יכול היה להביע נאמנות גלויה למפלגה הסוציאליסטית מפאת הצנזור, אולם הוא דיווח על הסוציאליסטים, והציע אותם כחלופה פוליטית לסדר הקיים. הוא הציג את הסוציאליזם בד בבד כתכנית אפשרית לעתיד הרחוק, כתנועה שתביא שלום אמת לעולם, וכאיום עכשווי לכוחות הקיימים בשל הפופולריות ההולכת והגוברת שלה.

אחרית דבר

בנימין הראה במאמרו "המחבר כיצרן" שלא משנה באיזו מידה תיראה נטייה פוליטית כמהפכנית, היא עלולה לפעול באורח קונטרסיהמהפכני אם המחבר חווה את הסולידריות עם הפרולטריון רק במובן האידאולוגי ולא כיצרן.³⁵ טענתי במאמר זה שבאמצעות היום־טוב בלעטלעך פעל פרץ כיצרן תרבות אשר קשר עצמו למעמד הפועלים היהודי. הוא היה מוציא לאור עצמאי, ויחד עם פינסקי הקים רשת הפצה שהייתה חלק משיטת ייצור חלופית לעסקי המו"לות המונעים על ידי ההון. אף על פי שמאמציו לא ארכו זמן רב, משום שבסיס הכלכלי היה חלש מדי, אי אפשר להפריז בחשיבות מאמציו. תוצרתו התרבותית משנים אלה הניחה את היסודות לפעולתן של קבוצות פרוגרסיביות יהודיות בעלות נטייה אידישטיסטית,³⁶ ובאופן ישיר יותר הניחה את היסוד להקמתה של אחת התנועות המודרניות החשובות ביותר שיצאו מהעולם היהודי המזרח אירופי – הבונד.

גם דינזון וגם יריבו בן־אביגדור ניסו להחדיר אמצעים קפיטליסטיים חדשים של ייצור ספרותי ותרבותי, כל אחד ב"שפת הדפוס הלאומית" שלו בהתאמה, מהלך ששניהם ראו כדמוקרטיזציה של שוק הספרים. שניהם ניסו לייצור קהל קוראים חדש: שני הטקסטים משתמשים במילה "פובליקום" בניגוד ל"דער עולם" ו"דער קהל" באידיש או "קהל" בעברית, כדי להדגיש את הקהילה המודרנית הלאומית ה"מדומיינת", בניגוד לזו המסורתית. שניהם מילאו את תפקיד האינטליגנציה הלאומית הבורגנית עבור הקהל החדש הזה. בהקשר זה חשוב ששניהם סללו את הדרך עבור היום־טוב בלעטלעך המהפכניים של פרץ אשר החלו להופיע ב־1894.²⁹

בחינה מחדש של פרץ הרדיקלי

בשנות התשעים של המאה התשע־עשרה, משנת 1893 לערך, קיבלה עבודתו של פרץ תפנית סוציאליסטית. הרעיון שפרץ עשה תפנית רדיקלית באותן שנים הוצג לראשונה כתזה ברורה בספר מאת מבקר הספרות הסובייטי אייזיק רוזנצווייג.³⁰ רוזנצווייג הדגיש את חשיבות הבלעטלעך בתקופה זו, ואת מעמדו הכלכלי־חברתי של פרץ. כמו מרקסיסטים סובייטים רבים דרש רוזנצווייג שהאמן יהיה מחויב לז'נר הריאליזם החברתי, והניח יחסים מכניים משהו בין עבודת האמנות לאופן הייצור והמעמד החברתי של הפרט. השקפתו לא הביאה בחשבון אפשרות של מאבק אידאולוגי פנימי כנה.

הנאור־מרקסיסטים או המרקסיסטים המערביים כבנימין וגרמשי, לא דרשו מהאמן מחויבות לז'נר כתיבה מסוים. במקום זאת הם הציעו גישה פתוחה הרבה יותר לטרנדים אמנותיים מודרניסטיים. לכן גישתם עוזרת לבחינת חלק מהתוכן האמנותי בבלעטלעך, שכלל גם את הניסיונות הראשונים של פרץ בכתיבה נאור־חסידיית. במקום לראות בניסיונות אלה סתירה לתוכן הרדיקלי, כפי שטענו הסובייטים, יש לדעתי לנתח את המוטיב החסידי כמטפורה בעלת גרעין סוציאליסטי שהניחה את הבסיס המיתולוגי לתנועת הפועלים היהודית, והייתה לה השפעה עצומה על הקורא הרדיקלי.

בניגוד לביקורת השמרנית על פרץ מן העשורים האחרונים,³¹ אני טוען שעבודותיו מתקופה זו מאופיינות בחיבה ברורה למאבק הפרולטרני ובתשוקה חזקה ש"האסם העתידי יאכיל את כל הרעבים שווה בשווה".³² פרץ והפרוטו־בונדיסטים השתמשו בבלעטלעך בהסכמה מלאה ככלי אגיטציה לחוגים הפרוטו־בונדיסטים, ומילאו תפקיד חשוב בפיתוח התודעה האתנו־מעמדית הרצויה של הבונד. חוגים פרוטו־בונדיסטים פיתחו את השילוב הייחודי להם של אידאולוגיה לאומית בשנות התשעים של המאה התשע־עשרה, תוך כדי ביסוס פרוגרמת ה"אוטונומיה התרבותית" שלהם על ספרות אידיש המודרנית. הרבה מכך הסתמך על גוף עבודתו של פרץ ועל מורשתו התרבותית. בפיליטון מוקדם של פרץ – ז'נר כתיבה שהצטיין בו, בהשפעת גדולי הפיליטוניסטים כהיינה בגרמנית ומוריס וינצ'בסקי בעברית ובאידיש – בשם "אייר אָפּא מיטן פֿייל און בויגען (אָפּאָליטישער פֿעליטאָן)" (אירופה עם חץ וקשת [פליטון פוליטי]), פרץ מזכיר את הסוציאליסטים ואת התנועה הפציפיסטית, ונוקט עמדה אנטי־אימפריאליסטית מעניינת כלפי "קונסנזוס לונדון" דאז. הוא מעיר בציניות שהאנגלים היו שמחים לו כל העולם היה מתפרק מנשקו, מלבד כמובן האנגלים עצמם.³³ בדרך זו לעג פרץ לכוח וחשף את דרך פעולתו במטרה לחזק ולקדם את האינטרסים שלו.

הערות

- 1 א' אלטרס, "האיים של אנטוניו גרמשי: הקדמה", בתוך: א' גרמשי, על ההגמוניה: מבחר מתוך "מחברות הכלא", תל-אביב 2009, עמ' 35.
- 2 שם, עמ' 59-60.
- 3 על התהוות תנועת הבונד בסוף המאה התשע-עשרה במזרח אירופה, ראו י' פלד, אוטונומיה תרבותית ומאבק מעמדי: התפתחות המצע הלאומי של הבונד, 1893-1905, תל-אביב 1997 (להלן: פלד, אוטונומיה תרבותית).
- 4 W. Benjamin, "The Author as Producer," in: *Understanding Brecht*, tr. Anna Bostock, London 2003, pp. 85-104 (Benjamin, "The Author").
- 5 T. Eagleton, *Marxism and Literary Criticism*, London & New York 1989, pp. 57-58
- 6 D.E. Fishman, *The Rise of Modern Yiddish Culture*, Pittsburgh 2005, pp. 21-25
- 7 ש' ניגער, י"ל פרץ, בואנוס-אירס 1952, עמ' 229.
- 8 שם, עמ' 323.
- 9 לכבוד פסח, 1894, בתוך: י"ל פרץ, אַלע ווערק, כרך 8, ניו יורק 1947, עמ' 103 (להלן: פרץ, אַלע ווערק). כל התרגומים מאידיש ומאנגלית נעשו בידי מחבר מאמר זה.
- 10 ניתוח תוכני של כמה מעבודות הפרווה שנדפסו בבלעטלעך, ראו: ל' פראגר, "תנועת העבודה היהודית וספרות האידיש בימי היום-טוב בלעטלעך של פרץ ופינסקי", בתוך: קובץ קרן היסוד, חיפה 1991, עמ' 33-55.
- 11 ד' פינסקי, "געשיכטע פֿון די יום-טוב בלעטלעך" (היסטוריה של ה"יום-טוב בלעטלעך"), די צוקונפֿט, מאי 1945, עמ' 322.
- 12 בערים כגון אשמינאי, סמורגון ולידה, שלוש עיירות ברוסיה הלבנה בעלות אוכלוסיות יהודיות גדולות באותה תקופה. באשמינאי הייתה ישיבה ידועה; משורר האידיש הנודע אברהם סוצקובר הגיע מסמורגון.
- 13 ד' פינסקי, "געשיכטע פֿון די יום-טוב בלעטלעך" (היסטוריה של היום-טוב בלעטלעך), די צוקונפֿט, יוני 1945, עמ' 346.
- 14 ש' גאַזשאַנסקי, "אַ בריוו צו די אַגיטאַטאָרן" [1893], בתוך: א' צ'ריקובר, א' מנס, פ' קורסקי וא' רוזין (בן-אדיר) (עורכים), די אידישע סאַציאַליסטישע באַוועגונג ביז דער גרינדונג פֿון בונד (היסטאָרישע שריפֿטן 3), וילנה ופאריז 1939, עמ' 626-648; Arkadi Kremer, *Ob agitatsii*, Geneva; 1897, in: N.: A. Kremer, "On Agitation" [1893], in: N.: Harding (ed.), *Marxism in Russia: Key Documents, 1879-1906* (Cambridge and New York 1983, (pp. 192-205) פלד, אוטונומיה תרבותית.
- 15 T. Michels, *A Fire in their Hearts: Yiddish Socialists in New York*, Cambridge, MA 2005, pp. 151-152
- 16 א' ליעסין, זכרונות און בילדער [זכרונות ותמונות], ניו יורק 1954, עמ' 119-117.
- 17 י"ש הערץ (עורך), דורות בונדיסטן [דורות של בונדיסטים], כרך 1, ניו יורק 1956, עמ' 225-227.
- 18 שם, עמ' 258-262. ראו גם J. Frankel, *Crisis, Revolution, and Russian Jews*, Cambridge 2009, p. 173
- 19 א' ליטוואק, וואָס געווען [מה שהיה], ב: פולין, קלעצקין 1925, עמ' 97-98 (להלן: ליטוואק, וואָס געווען).
- 20 שם, עמ' 79.
- 21 ראו ד' פינסקי, "דריי יאָר מיט י.ל. פרץ" [שלוש שנים עם י.ל. פרץ], די גאַלדענע קייט, 10 (1951), עמ' 21.
- 22 ליטוואק, וואָס געווען, עמ' 80.
- 23 שם, עמ' 83-84.
- 24 ראו למשל: מ' גלבווע, הגל החדש ומחוצה לו, תל-אביב 1991; א' בן-מרדכי, "מבוא", בתוך: י' אבן (עורך), ניצני הראליזם בספרות העברית, כרך 1, ירושלים 1972, עמ' 45-58.
- 25 ראו: בן-אביגדור, סיפורים, לקטה וצירפה מבוא והערות: מ' גלבווע, תל-אביב 1980, עמ' 22-26.
- 26 ל' פרץ, בעקאַנטע בילדער, וורשה 1890, מהדורה שנייה ב-1894 (להלן: פרץ, בעקאַנטע בילדער). ראו גם בתוך: פרץ, אַלע ווערק, כרך 2, עמ' 18-53.
- 27 בן-אביגדור, "מספר זכרונותי", הצפירה, 3.5.1917, עמ' 7.
- 28 יעקב דינעזאָן, "אייניגע ווערטער פֿונם הערויסגעבער" (כמה מילים מפי המו"ל), בתוך: פרץ, בעקאַנטע בילדער, עמ' 3-4.
- 29 לסופר הדורלשוני יצחק גוידא (ב' גאַרין היה השם בו חתם את יצירותיו באידיש) הייתה שאיפה זהה להקים מקבילה באידיש לספרי אגורה בחמש קופייקות, אולם היא מעולם לא התממשה. ראו: א' ליטוואק, "ב. גאַרין: אַ ביסל ערינערונגען", [ב' גורין: מעט זכרונות] בתוך: ב' גאַרין, געזאַ מעלטע שריפֿטען, כרך 1, ניו יורק 1927, עמ' 18. גוידא פרסם מסיפוריו גם בספרי אגורה וגם בבלעטלעך. פרץ ניסה כוחו גם ביצירת מקבילה עברית לבלעטלעך בשם החץ, אולם פרסם גיליון אחד בלבד.
- 30 א' ראָזענצווייג, דער ראַדיקאַלער פעריאָד פֿון פרעסע שאַפֿן: די יום-טוב בלעטלעך [התקופה הרדיקלית ביצירתו של פרץ: היום-טוב בלעטלעך], קייב 1934.
- 31 ראו דוגמה בולטת ב-R. Wisse, *Peretz and the Making of Modern Jewish Culture*, Seattle & London 1991, pp. 37-70
- 32 י"ל פרץ, "וואָס ווילן מיר?" (מה אנו רוצים?), בתוך: ליטער אַטור און לעבן, וורשה 1894, עמ' X-IV.
- 33 נדפס לראשונה בתוך: דער פֿייל אונד בויען, וורשה 1894. נדפס שוב בתוך: פרץ'ס בלעטליך: זשורנאל פיר ליטעראטור, געזעלשאפט און עקאנאמיע, 1894-1896 [הבלעטלעך של פרץ: כתב עת לספרות, חברה וכלכלה], וורשה 1913.
- 34 שם.
- 35 Benjamin, "The Author", p. 4
- 36 ראו סקירה יחסית עכשווית של מורשתו: E.S. Goldsmith, "A Modern Judaism for the Yiddish World", in: B. Kraut (ed.), *Enduring Legacy of Yitzchok L. Peretz*, New York 2005, pp. 21-29